

HET OUDSTE HUISGELD VAN DE GENTSE S.M. VOORUIT Nr 1

Het uitpluizen van de beschikbare verslagboeken van de Coöperatief Vooruit, daterend van vóór 1922, bracht heel wat nieuwe gegevens aan het licht. Hierdoor konden we onze studie over het huisgeld van deze maatschappij (1) aanvullen, maar zagen we ons ook gedwongen om bepaalde beweringen te herroepen en hypothesen te herzien.

De oudste verslagen (vanaf de stichting op 21 november 1880 tot 4 oktober 1883) zijn niet bewaard. Wel voorradig zijn de verslagboeken van de vergaderingen van de beheerraad of van het hulpbestuur voor de periodes 5.10.1883 - 9.5.1890, 24.11.1892 - 21.11.1895, 24.9.1910 - 31.12.1914 en 23.3.1918 - 10.12.1921 (2). Er blijven bijgevolg belangrijke lacunes voor het laatste decennium van de negentiende- en het eerste decennium van de twintigste eeuw, evenals voor de oorlogsjaren 1914-1918.

We poogden de leemten in dit bronnenmateriaal zoveel mogelijk weg te werken met behulp van de summiere numismatische gegevens in de verslagen van de verplichte Algemene Vergaderingen en in de bilans. Een unieke verzameling van deze zesmaandelijks- en jaarlijkse mededelingen, gaande van mei 1881 tot eind 1923, werd in 1925 uitgegeven door A. Van Meenen.

Daarnaast zijn er de halfjaarlijkse, en sedert 1887 viermaandelijks deelberichten in de Gentse socialistische pers : het samenblad "Vooruit", dat vanaf augustus 1884 verscheen, en het weekblad "De Toekomst", dat tussen 17.4.1881 en 3.11.1889 uitkwam en in de periode van 3.3.1883 tot 3.1.1885 halfwekelijks was.

Speciaal vermeld dient een artikel in "Le Monde Illustré" uit 1895, omdat dit de enige bron is die afbeeldingen geeft van thans verdwenen huisgeld.

Zo was het ons mogelijk de geschiedenis te reconstrueren van de oudste kaarten - verwarrende naam ! -, die zowel metalen jetons, als kartonnen bonnen omvatten. Al kwamen we niet tot een compleet sluitend geheel, toch leek het ons interessant de nieuwe gegevens mee te delen.

Onze waardering gaat naar allen die ons informatie doorspeelden. Een speciaal woord van dank toch aan André Walgraef, die eens te meer instond voor de verzorgde illustratie.

1. BROODKAARTEN

De veronderstelling dat de achthoekige geelkoperen broodkaarten van het type I A-D, die bij Antoine Fisch te Brussel werden geslagen, de oudste zijn en van bij de stichting van de coöperatief circuleerden (3), dient herzien.

De eerste algemene vergadering (verplicht voor alle leden op straf van boete van 25 ct.) ging door op 16 juni 1881. De maatschappij, begonnen met een honderdvijftigtal leden, telde toen 274 coöperateurs ; een aantal dat eind maart reeds was bereikt. In de periode van februari tot mei 1881 waren en 34.220 broodkaarten verkocht, of een gemiddelde van 1.750 per week (4).

De oudste broodkaarten circuleerden bijgevolg al zeer kort na de stichting van Vooruit (21 november 1880), toen deze nog in "Zachus" in het Sint-Gillisstraatje (G. Coppinsstraat) ondergebracht was. Eind november 1881 was het aantal leden tot 750 gestegen en de wekelijkse omzet van broodkaarten naar 5.000 à 5.500 geklommen. Een jaar later werd er dit respectievelijk 1.000 en 8.300 en in 1883 1.600 en 12.200 à 12.500 (5).

De oudste vermelding in het verslagboek dat betrekking heeft op de broodkaarten, dateert van februari 1884 : Jan Foucaert, een van de medeoprichters van de coöperatief "sou willen dat de uitvoerders hun gelastte met de zinke kaarten van de leden te doen geven omdat wy zouden weten hoeveel er zyn" (6).

De oudste broodkaarten waren bijgevolg uit zink. Daar er geen bewaard gebleven zijn, weten we niets over hun grootte, vorm of beeldenaar. Maar we gissen dat het woord "Vooruit" er op voorkwam, daar de coöperatief zowat alles merkte (o.a. de drankglazen in het eerste Volkshuis op het Garencplaatske (Edward Anseeleplein) in 1883, en zelfs het brood, waarin de letter V werd gebakken !)(7).

Mit de cijfergegevens is bovendien op te maken dat deze jetons een tegenwaarde hadden van één brood.

In het tweede kwartaal van 1884 drong het bestuurslid Frans Warie er op aan deze stukken - omwille van slijtage ? - door andere te vervangen (8).

Aan deze vraag werd gevolg gegeven. Het bestuurslid Frans Anseele bezocht te Brussel verscheidene graveurs (welke wordt niet gepreciseerd). Van de goedkoopste, wiens offerte 35 F. voor 1.000 kaarten bedroeg, werden stalen meegebracht.

De onkost werd echter als te groot beschouwd en een vierkoppige commissie, bestaande uit Foucaert, Warie, Edward en Frans Anseele, zou prijs vragen in Gent. Dit leidde blijkbaar al evenmin tot een bevredigend resultaat vermits men besloot om zelf zinken jetons te persen (9). Voor de aanschaf van een pers werd onder meer contact opgenomen met J. Pladuyt, een "ijzerdragter en mekaniëkmaker" uit de St. Lievensstraat (Sint-Lievenspoortstraat) 61 te Gent (10).

Wellicht viel deze aankoop eveneens te duur uit, want eind september 1884 werd toch naar besloten prijs te laten inzenden voor de aankoop van nieuwe jetons (11). Deze aanbesteding ging echter niet door omdat Jules Tieleman, een koperslager gevestigd in de St. Lievensstraat 296 te Gent (12), die als partijgenoot regelmatig werken uitvoerde voor "Vooruit" en de vervaardiger kan zijn van de oudste broodkaarten, hiertegen protesteerde en er mee dreigde niet langer meer voor de maatschappij te willen werken, indien hij de bestelling niet toegewezen kreeg.

Met succes ! Op 3 oktober 1884 (13) ontving hij de opdracht volgende zinken stukken te slaan :

- 2.500 jetons met waardecijfer 1
- 300 " " " " 5
- 100 " " " " 10.

Dit aantal, dat een tegenwaarde van 5.000 broden vertegenwoordigde, lijkt toch wel krap berekend, daar in november 1884 de wekelijkse omzet drie keer groter was (14).

Medio 1886 circuleerden deze stukken nog (15).

Waarschijnlijk behoort de eenvoudige broodkaart met waardecijfer 5, die in april 1895 door Quercus in een te Parijs verschenen artikel over "Vooruit" werd afgebeeld, tot deze uitgifte (16).

Tijdens het laatste trimester van 1886 bedroeg de wekelijkse omzet om en bij de 20.000 broden en dienden zinken kaarten bijgevoerd te worden.

Opnieuw werd Tieleman hiervoor aangesproken, maar deze weigerde omdat hij bepaalde werken niet had toegewezen gekregen. De maatschappij besloot dan ze elders te laten vervaardigen (17).

Foucaert onderhandelde in de week van 1 tot 8 oktober 1886 met een niet nader genoemde Brusselse firma. Die bood aan om "een andere soort broodkaarten" te maken die 600 F. voor een niet gespecificeerd aantal zouden kosten. "Vooruit" verklaarde zich hiermee akkoord.

De kans is groot dat de betrokken firma het atelier was van Antoine Fisch, gevestigd in de Antoine Dansaertstraat 40-42 te Brussel en dat de "andere soort broodkaarten" de achthoekige, geelkoperen stukken waren (type 1 A-D). De oudste types hiervan werden immers zeker vóór het overlijden van Antoine Fisch op 12 maart 1892 geslagen (18).

Als merkwaardigheid geven we naast de foto's van dit type de vereenvoudigde - niet van fantasie gespeende? - afbeelding uit "Le Monde Illustré" van 1895.

Een van de varianten van het tweede type van de A. Fischkaarten werd hoogst waarschijnlijk in de periode september-december 1888 geslagen (19).

Na de gealkoperen broodkaarten van Antoine Fisch (types 1 A-D en 2 A-C) volgden deze die door diens zoon Joseph Fisch geslagen werden (types 3 A-B ; 4 ; 5). Joseph Fisch, die het atelier leidde van 1892 tot 1917, vervaardigde eveneens de vierkante zinken broodkaarten (types 6 A-C ; 7 A-B) (20).

De veronderstelling dat ze dateren uit Wereldoorlog I moet herzien worden (21). Ze waren alleszins reeds eind 1913 in omloop (22) om brood zonder deel te kopen, terwijl de koperen jetons dienden om zich brood met deel aan te schaffen (23). In juni 1910 werd het brood met deel nog met kaarten genomen en dat zonder deel met geld (24) ; hun verschijnen situeert zich bijgevolg tussen deze twee data.

Toen begin augustus 1914 de wereldoorlog uitbrak, nam de vraag naar kaarten zonder deel dermate toe, dat "Vooruit" volgende regeling trof : *"Als de jetondrager al zijn zinken kaarten besteld heeft en hij er nog vraag naar krijgt, sal hij koperen kaarten beginnen bestellen. Hij sal zulks op het lidboekje en op zijn bodenboek met rooden aragonaantskeren, en een klaar teken maken wanneer men met de koperen kaarten in plaats van met de zinken begint."* (25).

Tevens werd in de vergadering van 20 augustus 1914 voorgesteld kartonnen kaarten te drukken om de zinken jetons aan te vullen. Het is niet uitgesloten dat dit de broodkaarten waren die qua druk en gebruik het oudste lijken en niet van een directeursstempel voorzien zijn (type 11 A-B) (26).

Het voorstel van sommige leden in november 1914 om de koperen jetons af te schaffen werd verworpen, daar de verkoop ervan nog 3,5 maal hoger lag dan deze van de zinken stukken (27).

Oorspronkelijk haalden de leden hun broodkaarten in de burelen van de maatschappij. Later werden ze 's zondagmorgens ten huize van de leden aangeboden (28). Het idee voor de thuisbestelling werd voor het eerst geformuleerd op 22 februari 1889, naar aanleiding van een artikel in de katholieke krant "La Bien Public" dat we niet konden terugvinden. Men wou, o.a. door deze maatregel, de katholieke coöperatief geen voorsprong op "Vooruit" laten nemen (29).

Het duurde echter tot 10 januari 1890 vooraleer de thuisbestelling werd uitgeprobeerd op Akkergem. Daarna werd ze uitgebreid tot alle leden. De eerste jetondragers waren twaalf bestuursleden, die zich vrijwillig opgaven, en een niet nader bepaald aantal bedienden (30). In den beginne waren ze uitgerust met lijnwaadzakken, later met lederen ransels. Ze ontvingen 2,5 F. per zondagmorgen (31).

In augustus 1921 werd van de zondag overgegaan op de wekdagen, omdat dag-jetondragers efficiënter allerlei inlichtingen aan de leden konden doorspelen dan zondagsbode (32).

De prijs van de broodkaart (een jeton had als tegenwaarde één brood van één kg) varieerde. Tot mei 1882 werd ze verkocht aan 42 ct.; dan daalde de prijs naar 40 ct.; en op 1 januari 1895 naar 35 ct. en eind 1893 naar 30 ct., een prijs die behouden bleef tot in 1909, behalve van juni tot september 1898 toen hij opnieuw naar 35 ct. steeg (33).

De prijsverlagingen waren ingegeven door concurrentie. Met de verlaging van 1 januari 1885 kwam men op het peil van de andere broodmaatschappijen en zat men onder de prijs van veel bakkers, die geen deel toekenden (34). De verlaging vanaf december 1894 was nodig omdat het aantal leden wel toenam, maar de jetonverkoop daalde. Het inkomen van de arbeiders was te klein om al het brood van de week op voorhand te kopen. Een deel van het verbruik werd bijgevolg met broodkaarten gekocht, maar de rest schafte men zich aan bij de *goedkope karnen* van de concurrentie (35).

In bepaalde perioden werd het *ristorno* in broodkaarten uitbetaald (volledig, of als bijpassing van winkel- of deelkaarten). Enkele voorbeelden :

deel	winst per brood- kaart	waarde broodkaart als winstkaart
1881 mei	6 centiem	34 centiem
1881 november	8	34
1882 mei	9	31
1882 november	9	31
1883 mei	9	31
1883 november	10	30
1884 mei	10	30
1884 november	13	27
1885 mei	10	30

De geldigheid van de broodkaart als winstkaart was beperkt. Bij de deelluitkering van mei 1884 was dit bv. van 5 juli tot 17 augustus.

De soorten goederen die men zich met deze brood-winstkaarten kon aanschaffen werden mettertijd uitgebreid : tot eind 1883 waren dit enkele nieuwe broodkaarten ; daarna ook ellegoedaren (1884), gemaakte klederen (maart 1885), schoenen (1887), steenkool (maart 1888), kruidenierswaren en apothekerswaren (juni 1888).

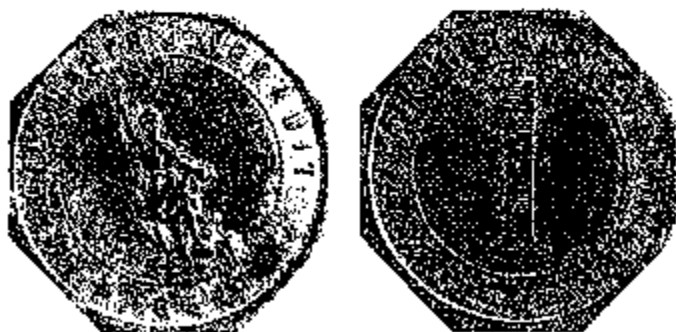
Begin 1914 werd voorgesteld om het kopen met (koperen) broodkaarten vanaf januari 1915 af te schaffen (36). Men zou in de plaats daarvan op het einde van het jaar aan de leden een kaart overhandigen, waarop het aantal broden en zakken kolen vermeld stonden die gedurende het jaar genomen waren, plus de som waarop men recht had. Met die kaarten zou men dan in de winkels en magazijnen van de maatschappij kunnen kopen (37).

De maatregel werd, ten gevolge van de oorlogsomstandigheden, vervroegd ingevoerd op 15 november 1914 (38). Tot 21 november konden de leden die een stock kaarten bezaten, deze (met een minimum van twintig tegelijk) in "Ons Huis" in de Zuivelsteeg (Meer-seniersstraat) inwisselen. Iets waaraan geen gevolg werd gegeven, vermits twee dagen voor het afsluiten van de termijn nog maar vier leden dit hadden gedaan (39).

2. KOLENKAARTEN

Het idee om een kolenhandel te beginnen werd door Edward Anseele gelanceerd op 24 april 1885. Meer dan twee jaar later, op 12 november 1887, werd er mee gestart ; niet in "Vooruit Nr 1" op de Garenmarkt (Edward Anseeleplein) zoals we meenden, maar in "Vooruit Nr 3" op de Nijverheidslaan, de latere Nieuwe Vaart (40).

De oudste kolenkaarten waren de hieronder afgebeelde (type 20 A) (41).

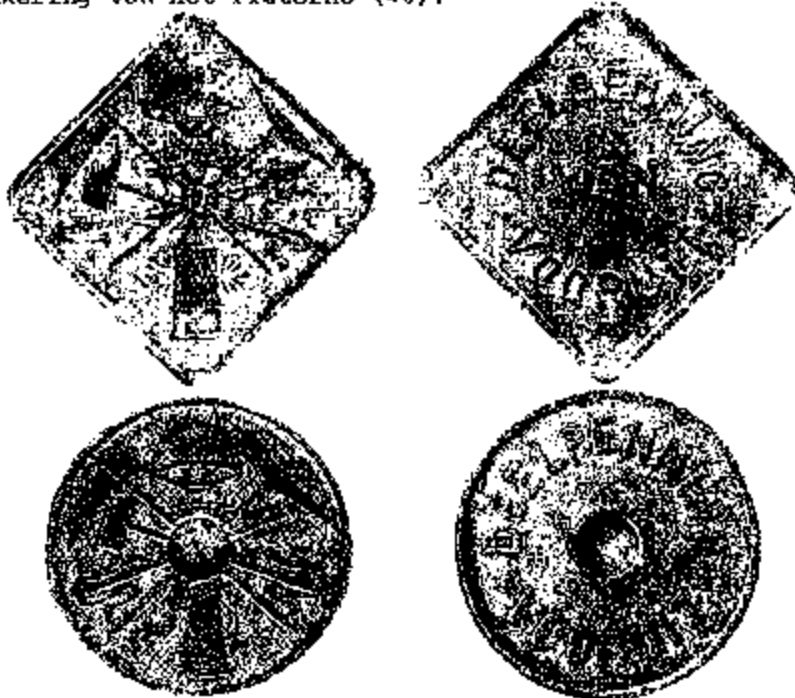
Het voorzijdetype van deze jeton, geslagen bij Wissaert te Brussel, vertoont een merkwaardige overeenkomst met de beschrijving

van het standbeeld "Vrouw Socialismus" dat op 11 juli 1887 in het toenmalige Volkspark te Gent ingehuldigd werd. We meenden dan ook dat zowel de jeton als het beeld door François Wissaert werden ontworpen. Deze laatste was echter, in tegenstelling tot zijn zoon Paul, nooit als beeldhouwer actief; hij was uitsluitend graveur, en bezat een eigen firma "Wissaert & Co" (42). Het beeld in het Volkspark, dat op de jeton werd afgebeeld, was meer dan waarschijnlijk van Louis-Jean Mast (1857-1901), die te Gent o.a. het gedenkteken van de gebroeders Van de Velde (1888) in het Citadelpark en van de "Gewonde zwaardvechter" (1889) in het Koning Albertpark vervaardigde (43).

De koperen kolenkaarten (types 20 en 21 A-B) waren nog in omloop na de Eerste Wereldoorlog. Dit blijkt uit een aankondiging in de krant "Vooruit" van 4 november 1921: "Voor de prijs van 7 fr. worden er koperen kaarten afgeleverd en voor 6,25 fr. kartonnen kaarten."

Deze aankondiging toont bovendien aan dat er ook oudere kaarten gecirculeerd hebben dan de provisiebons (types 25 en 26 A-C) met het handteken van Georges Nachez (1899-1965), die begin januari 1949 in circulatie kwamen (44). Exemplaren hiervan zijn niet gekend.

Toen na de Eerste Wereldoorlog besloten werd opnieuw deel toe te kennen op de aankoop van kolenkaarten (iets wat op 24 mei 1889 al ingevoerd was, maar naderhand verdween), ging men hiervoor vanaf 1 januari 1922 een speciale deeljeton gebruiken met "het symbool van den mijnwerker" er op (45). Het gaat hier klazrblijkelyk over de schaarse aluminiumstukken die hieronder worden afgebeeld (types 30 en 31). Dit waren bijgevolg geen controlejetons bij de uitkering van het ristorno (46).

Men ging als volgt te werk : de kolenvoerders leverden alle weken, liefst dezelfde dag, hun steenkool op vertoon van het lidboekje en werden in gangbare munt betaald (de kolenkaarten werden afgeschaft). De leden kregen bij de betaling een aantal kolenjetons dat evenredig was met het aantal ontvangen zakken, en die de week daarop aan de broodkaartendrager overgemaakt werden. Die noteerde het aantal penningen om dan later te winstuitkering op de steenkolen te kunnen berekenen (47).

3. WINST-, WINKEL-, DEEL- EN GELDKAARTEN

Zoals we hoger zagen werd het *ristorno* soms uitbetaald in broodjetons. Meestal echter gebruikte men daartoe gecreëerde kartonnen of metalen kaarten, waarvan de benaming mettertijd veranderde. Er is sprake van

"kaarten als winst uitbetaald"	(november 1881 tot november 1883),
"winkelkaarten"	(december 1886 tot december 1888),
"deelkaarten"	(januari 1889 tot juni 1895) en
"geldkaarten"	(juni 1895 tot juni 1898).

Op 3 december 1907 kwam er een belangrijke wijziging. Het *ristorno* werd niet meer in *bons* uitgekeerd, maar in geld. Deze werkwijze bleef zeker behouden tot december 1911. Voor de niet vermeldde periodes ontbreken nadere preciseringen.

Kartonnen kaarten worden voor het eerst medio 1882 vermeld (48). Toen bestonden twee soorten die respectievelijk 25 en 50 maal de glijdende tegenwaarde hadden van de brood-winstkaart. Deze waarde gold slechts enkele weken ; daarna werd ze verminderd met 1 ct. Exemplaren zijn niet bewaard gebleven.

Vóór 25 februari 1884 kon men zich met deze kaarten alleen broodjetons aanschaffen ; nadien ook confectiekleding.

Halverwege 1884 werden ze uit omloop genomen omdat ze veel werden vervalst (49). Voordien had men gepoogd om deze fraude tegen te gaan : twee bestuursleden werden aangesteld om tegen vergoeding de kaarten te stampalen (50), maar ook dan bleven er meer kaarten binnenkomen dan er uitgegeven werden (51).

Het was op aandringen van Frans Warie dat er eind mei 1884 een ander type besteld werd. Waar dit gebeurde en hoeveel dit er waren is niet bekend (52).

De nieuwe kaarten droegen het waardecijfer 10 of 25, en waren in 't rood afgestempeld (53). Er zijn geen exemplaren van gekend. Daar de coöperatief geld nodig had werd bij de halfjaarlijkse deeluitkering van 1885 beslist dat men met deze winkelkaarten niet langer brood kon kopen (iets wat later weer ongedaan werd gemaakt), maar uitsluitend confectiekleding (54). Sedert maart 1888 kon men er zich ook ellegoederen, schoenen, kolenkaarten, kruidenierswaren (als suikerij, koffie, bloem, boter en rijst) en apothekerswaren mee aanschaffen (55). Tevens werden ze aanvaard in het magazijn van de produktiecoöperatief van de metaalbewerkers (coöperatief die van start ging op 20 januari 1888), waar keukengerel, ijzerwaren en ijzeren bedden werden verkocht (56).

Wanneer in 1888 het aantal coöperateurs tot om en bij de 2.750 was opgelopen, stelden er zich problemen bij de deeluitkering.

In september ontbraken er "koperen winkelkaarten van één". Het kan moeilijk anders dan dat hier de broodkaarten van Antoine Fisch (type 1 A-D) bedoeld zijn. Niet bewaarde kartonnen kaarten met waarde 1 werden dan uitgegeven en er werden koperen kaarten bijbesteld tegen de deeluitkering van december (57). Waarschijnlijk gaat het om één der varianten van de broodkaarten van A. Fisch (type 2).

Daar er in december 1888 nog steeds een tekort was aan winkelkaarten liet men twee nieuwe bons drukken, met waarden 20 en 50. Ze waren in de financiële administratie geldig wanneer ze het handteken van Anseele droegen, en in de winkels wanneer naast de handtekening van Anseele ook die van Millio voorkwam (58). Van deze laatste uitgifte zijn er evenmin exemplaren bekend.

Begin 1894 voerde men nieuwe deelkaarten in : blauwgestempelde met tegenwaarde 19 ct. en roodgestempelde van 22 ct. (59). Waarschijnlijk waren het de kaarten met waardecijfer 1 en 5, die Quercus in 1895 in "Le Monde Illustré" publiceerde.

Sedert begin 1888 komt naast de benaming *deel-* en *winkelkaart* ook het woord *geldkaart* voor.

Een paar citaten uit de verslagboeken :

"Panecock vraagt om eens te denken of het niet mogelijk zou zijn om de broodkaarten in geldkaarten te veranderen, voor toekomstige week." (2. 3.1888).

"Panecock zou willen dat wy geldkaarten deden maken in plaats van winkelkaarten omdat er zooveel leden zijn die er hun niet aan begrypen er wordt aangetoond dat het wel 4.000 franks zou kosten er zal op de ledenboekjes een tarief der winkelkaarten geplakt worden" (15. 3.1888).

Wanneer metalen geldkaarten in circulatie kwamen is niet duidelijk. We vonden volgende vermelding op 23 augustus 1894 : "Het koper geld zal maar aanvaard worden tot einde 31 oogst (zijnde een vrijdag) in alle inrichtingen." (60).

Er is één exemplaar gekend van 10 cent (60 bis), geslagen door Antoine Fisch (dus vóór 12 maart 1892) met de volgende kenmerken :

- goel koper
- achthoekig (diameter 21,7 mm)
- effen rand
- medailleslag
- Vz. : zoals op de koperen broodkaarten van Antoine Fisch (type 1A).
- K2. : het horizontaal gearceerd waardecijfer 10 in het veld ; in de afsnede, CENT ; bovenaan tussen twee vijfbladige rosetten, AANKOOP KAARTEN in cirkelvorm langs de zijden van de octogonaal.

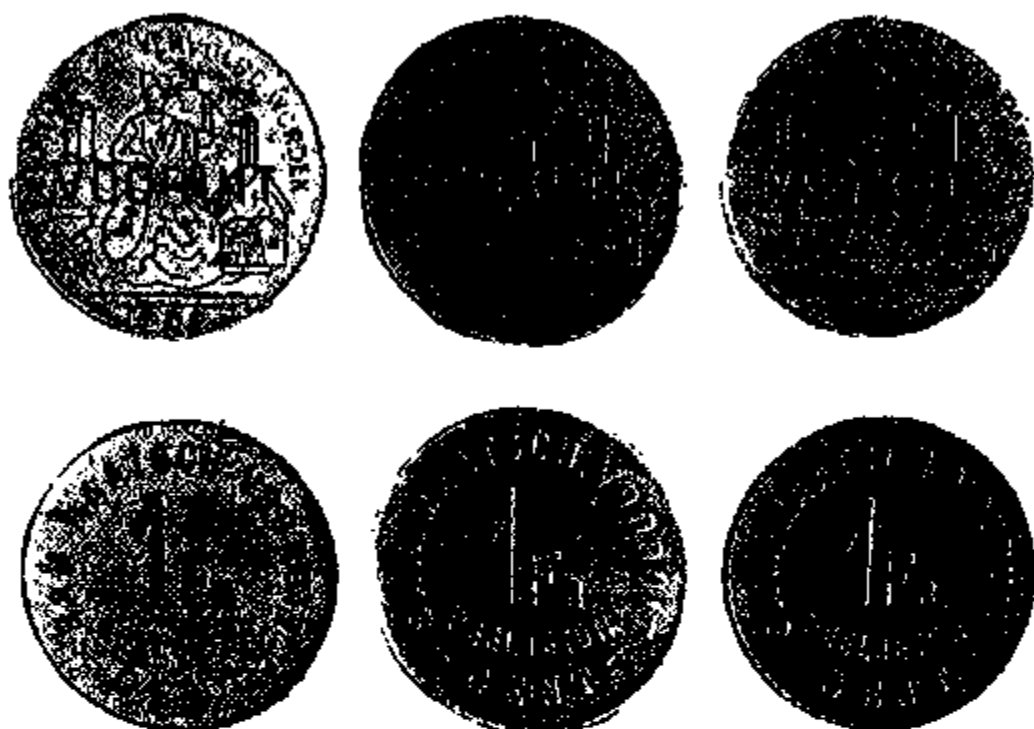
In april 1895 werd voorgesteld om jetons van 0,5 F. en 1 F. te slaan. Uiteindelijk werden het kartonnen kaarten van 20 ct. en 1 F., die bij de deelluitkering van juni in omloop kwamen. Op speciaal verzoek kon de ristoro toen echter ook nog uitbetaald worden in gewone deelkaarten, aan 18 ct. per stuk (61). Deze geldkaarten worden tot juni 1895 in elk deelbericht vermeld en waren ook nog in 1899 in omloop. Er zijn geen exemplaren van gekend.

Wanneer op 1 december 1897 een *Kraambedfonds* gesticht werd, werd daarin bepaald dat de ouders bij de geboorte van een kind een eierbrood, een bepaald aantal broodkaarten plus een waarde in geldkaarten ten geschenke zouden krijgen (62).

We vonden geen spoor van de waardebons van 1, 2 en 5 F., die Louis Bertrand in 1904 in zijn "Histoire de la coopération en Belgique" vermeldt (63).

Het is niet uitgesloten dat de aluminiumjetons van 10 ct., 25 ct. en 1 F. al vóór 1 augustus 1914 circuleerden (64). Stefan De Lombaert, die in het "Jaarboek Numismatica Heusden-Zolder" in 1981 een eerste artikel over het huisgeld van "Vooruit" bracht (65), vestigde er onze aandacht op dat de drie varianten van de jetons van 1 frank (types 35 A - C) (66) zowel op de voorzijde als op de keerzijde onderlinge afwijkingen vertonen :

	35 A	35 B	35 C
- hoogte van het waardecijfer	10,5 mm	10,0 mm	9,5 mm
- schuin deel van het waardecijfer	lichtgebogen	gebogen	recht ; schuine afsnede
- lettertype	fijn	gemiddeld	dik
- lengte van de scheidingsstreepjes	3,0 mm	2,4 mm	1,5 mm
- spatie tussen DEEL-JETON en GENT	ruim	minder	minst

Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog (4 augustus 1914) ontstond een enorm gebrek aan passmunt. Iadriëre wijdt dit aan het oppotten wegens de onzekere tijd en aan het feit dat de metaalwaarde van de munten uitsteeg boven hun faciale waarde : rood koper had in die dagen een waarde van 10 F. per kg, terwijl 1 kg stukken van 2 centlemen slechts een waarde van 5 F. vertegenwoordigde (67). Heel wat kleingeld kwam bijgevolg in de smeltkroes terecht. Uiteraard werd ook "Vooruit" geconfronteerd met deze muntschaarste.

Naast een tekort aan muntstukken ontstond er in die eerste oorlogsdagen tevens een schaarste aan bankbriefjes van 5 F., zodat op 9 augustus 1914 in het blad "Vooruit" een oproep verscheen om ze in omloop te laten. Om aan deze toestand te verhelpen, bracht het Gents gemeentebestuur half augustus de op 2. 1.1909 en 2. 1.1910 vervallen coupons van de stadsobligaties van 100 F. van 6 juli 1896 in omloop.

De twee à driemaal geperforeerde coupons hadden een waarde van 2 F. of van 0,5 F. In het laatste geval was er een hoek afgesneden en waren ze voorzien van een rode overdruk "50" (68).

Bij de coöperateurs was er aanvankelijk veel wantrouwen t.o.v.

deze bonnen.

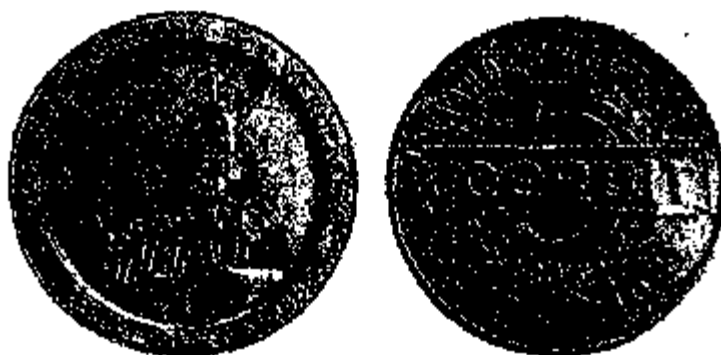
De jetondragers kregen de opdracht om zoveel mogelijk pasmunt binnen te brengen en met de coupons weer te geven. Het overgroot deel der leden weigerde ze echter uit schrik dat ze als betaling niet zouden geaccepteerd worden. Feit was dat beenhouwers ze aanvankelijk niet aanvaardden (69).

Soms werd getracht met andere vervallen coupons te betalen (70).

Een aantal Gentse fabrikanten betaalden hun werklui met zelfgemaakte geldbonnen; hiervan zijn bij mijn weten geen exemplaren bewaard gebleven. Ze hadden nominale waarden van 0,5, 1 en 2 F. Een tussenkomst van Ansele bij de fabrikanten om uitsluitend eenvoudige bons uit te geven van 1 F. en dit om het werk van de jetondragers te verlichten, haalde niets uit. Alle bons met de stempel van een nijverheidsfirma werden door "Vooruit" aanvaard. Op 3 september 1914 had de uitgifte ervan echter zodanige afmetingen aangenomen, dat de coöperatief wegens de overlast in haar burelen en de vergiassingen inherent eraan, bij de nijveraars aandrang coupons van de stad aan te kopen voor de uitbetalingen van het loon. Blijkbaar met goed gevolg, want nadien verdwenen de klachten over deze nooduitgiften (71).

Daar "Vooruit" zelf ook niet langer aan klinkende munt geraakte, besloot men vanaf 1 augustus 1914 met geldjetons te betalen, die gangbaar zouden zijn in al haar inrichtingen. Een week later werd het gedeelte van het loon, dat geen veelvoud was van vijf frank, eveneens in deze jetons uitbetaald. Eind augustus besloot men ook het brooddeel hierin uit te keren (72). Hiertegen rees tevergeefs protest van de leden, die met dit huisgeld wel in de winkels van de maatschappij terecht konden, maar problemen hadden bij de aankoop van vlees en het vereffenen van de huishuur (73).

Na Wereldoorlog I werd als eerste hoge waarde van het deelgeld een vijf frankstuk (type 39) geslagen (74).

Het uitgiftebesluit werd genomen op 12 februari 1921 (75). Er werd contact opgenomen met de Koninklijke Munt van België, maar deze instelling deelde mee dat ze zich niet inliet met de fabricatie van jetons voor rekening van particulieren (76). De stukken

werden uiteindelijk vervaardigd bij Fisch te Brussel. De voorzijde stelt het beeld voor dat Julius Van Biesbroeck Junior (1873-1965) in opdracht van de Federatie van Belgische Coöperatieven vervaardigde voor de Internationale Tentoonstelling van Coöperatieven te Luik in juli 1905 (77). Het bleef echter niet bij een maquette zoals we eerst dachten, maar groeide uit tot een monumentale realisatie van 6,30 m lang, 4,10 m breed en 6,70 m hoog, die van 10 tot 12 juni 1905 voor het eerst tentoongesteld werd in het atelier van Van Biesbroeck, dat achter de bakkerij van "Vooruit" in de gebouwen aan de Nieuwe Vaart was gelegen.

4. CONTROLEJETONS

In "Vooruit" van 31 augustus 1892 staat volgend bericht : *"Leden neemt acht! Bij het eindigen der Algemene Vergadering zal ieder lid, op vertoon van zijn lidboskje, een jeton (zinken kaart) bekomen, die hij verplicht is af te geven bij het ontvangen van den driemaandelijkschen deel. De leden, die geen jeton hebben, zullen eene broodkaart afgehouden worden. Let hier goed op, Medeleden, die maatregel is moeten doorgevoerd worden ; onthoudt dus wel, dat gij de kaart die gij op de Driemaandelijksche Vergadering ontvangt, moet mede brengen op den driemaandelijkschen deel."*

Er bestond dus een (niet bewaarde) zinken jeton als controlemiddel op het bijwonen van de verplichte algemene vergaderingen. Deze berichten duiken op in september 1892, september en november 1893, november 1895, juni en december 1896, maart en juni 1897 en september 1908.

Tot eind 1893 wordt aan de leden, die deze aanwezigheidspenning niet kunnen voorleggen, een broodkaart minder uitbetaald bij de ristoorno-uitkering ; daarna wordt een boete van 25 centiem ingevoerd.

5. BUFFETPENNINGEN

In tegenstelling met wat we vroeger schreven (ons baserend op de getuigenis van Germain Roels, directeur van de Coöperatief van 1965 tot 1977), hadden deze jetons een betaalwaarde in plaats van een bestelwaarde (78).

Ze werden ingevoerd in "Vooruits Kasteel" op de Groendreef, een recreatie-inrichting van de maatschappij, die van 1911 of 1912 tot half augustus 1914 werd uitgebaat.

Het besluit om een stelsel van jetons voor de kelners in te voeren werd op 20 juli 1912 genomen. Men volgde met dit systeem het voorbeeld van het Brussels "Maison du Peuple" en van het "Casino-hotel" (79).

In totaal werden er bij Lambertson te Brussel 15.000 stuks geslagen, die een bedrag van 2.050 F. vertegenwoordigden (80) ; er waren er van 5, 6, 10, 12, 15 en 50 centiem.

Stefan De Lombaert vestigde er de aandacht op dat van de jetons met waardecijfer 5 (type 90) twee varianten bestaan :

- 90 A : waardecijfer 5 met 18 arceerlijnen ;
horizontale bovenstreep die onderaan puntig eindigt ;
een opening tussen het begin en het einde van het rond gedeelte ;
fijne onlijning.
- 90 B : waardecijfer met 19 arceerlijnen ;
horizontale bovenstreep die onderaan afgeknot eindigt ;
het begin en het einde van het rond gedeelte die mekaar vrijwel raken ;
dikke onlijning.

6. VARIA

We vermelden volledigheidshalve dat de Samenwerkende Maatschappij Vooruit nr 1 in 1948 een door Jozef Cantré (1890-1957) ontworpen bronzen medaille (de zogenaamde "Coöperatieve Erepenning") heeft ingevoerd. Zij wordt uitgereikt aan op rust gestelde personeelsleden, beheerders en commissarissen, die gedurende 25 jaar hun mandaat hebben uitgeoefend, en aan voorbeeldige coöperateurs. Het initiatief hiertoe werd genomen door George Nachez en ze worden nog jaarlijks uitgereikt. Deze bij Fonsom te Brussel op 200 à 250 exemplaren vervaardigde medaille, werd beschreven door J. Lippens (81).

7. NOTEN

- 1 A. Despretz, *Het huisgeld...*
- 2 De verslagboeken berusten op het A.M.S.A.B. (Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging).
- 3 A. Despretz, *Het huisgeld...*, p. 28-29.
- 4 *De Toekomst*, 05.06.1881.
Avanti, Een terugblik, 2e uitg., dl. 1, p. 338.
- 5 *Avanti Een terugblik*, 2e uitg., dl. 1, p. 338 & 345.
- 6 *Verslagboek Vooruit I*, 08.02.1884.
- 7 *Verslagboek Vooruit I*, 27.02.1885.

8. *Verslagboek Vooruit I*, 18.04.1884.
Frans Maria of Waerie - hijzelf gebruikt de twee schrijfwijzen door elkaar - was metaalbewerker (werktuigmaker). Medestichter van de coöperatief. Gedurende tientallen jaren de schrijver van de bestuursverslagen.
9. *Verslagboek Vooruit I*, 18.04.1884 ; 04.07.1884.
10. *Dubbele wegwijzer...*, 1884, p. 522.
11. *Verslagboek Vooruit I*, 19.09.1884 ; 26.09.1884.
12. *Dubbele wegwijzer...*, 1884, p. 443.
13. *Verslagboek Vooruit I*, 22.08.1884 ; 03.10.1884 ; 27.03.1885 ; 07.08.1885 ; 11.08.1885 ; 22.04.1887.
14. F. Verdyns, *Hulde...*, p. 31.
15. *Verslagboek Vooruit I*, 30.07.1886.
"Een lid heeft aan Panecock gezegd dat zijn zoon aan henderikx eene kaart van tien had gegeven 2 brooden vraag en maar 3 kaarten weder had gehad waarop Henderikx zegde het maar eens kaart van 5 was".
Bedoeld is Jan Panecock, een der eerste leden van "Vooruit", die later een der beheerders werd.
Henderikx was een jetonbesteller.
16. Quercus, *Une coopérative ...*, p. 215.
17. *Verslagboek Vooruit I*, 01.10.1886.
18. A. Despretz, *Het huisgeld...*, p. 33-36.
Over Antoine Fisch, zie :
- E.V.D.B., *Antoine Fisch ...*, p. 468-469.
Antoine Fisch werd te Brussel geboren op 12 april 1827.
- L. Forrer, *Biographical Dictionary...*, dl. II, p. 97.
19. *Vooruit*, 09.09.1888.
20. A. Despretz, *Het huisgeld...*, p. 33-44.
21. A. Despretz, *Het huisgeld...*, p. 28.
22. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 18.12.1913.
"De voorzitter stelt voor de groene kaarten, welke de leden hebben die broodkaarten nemen zonder deel, af te schaffen. De boden zouden de zinken kaarten ook op het ledenboekje moeten schrijven in roode orayon".
23. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 05.11.1914.
24. *Vooruit*, 06.06.1910.
25. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 20.08.1914 ; 03.09.1914.
26. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 48.
27. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 05.11.1914.
Verkoop in EEN week : 43.000 broodkaarten met deel ; 12.000 zonder deel.
Het is pas in de tweede helft van 1966 dat alle broodjebons definitief uit de omloop verdwenen (*Verslagboek Besheerraad Vooruit I*, 25.06.1966).
28. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 17.

29. *Verslagboek Vooruit I*, 22.02.1889.
30. In april 1895 waren er 40 jetondtagers, die op zondagmorgen de 6.000 aangeslotenen bezochten. Ze deden daar 3 à 4 uur over, en ontvingen een vergoeding van 3 F. (Quercus, *Une coopérative ...*, p. 227).
31. *Verslagboek Vooruit I*, 10.01.1890 ; 17.01.1890 ; 28.02.1890 ; 13.03.1890.
32. A. Van Meenen, *Versameling...*, 589-590.
33. A. Despretz, *Het huisgeld...*, p. 24.
34. A. Van Meenen, *Versameling ...*, p. 42-43.
35. A. Van Meenen, *Versameling ...*, p. 121-122.
36. *Verslag Hulpbestuur Vooruit I*, 15.01.1914.
37. *Verslag Hulpbestuur Vooruit I*, 18.01.1914 ; 05.02.1914.
38. *Verslag Hulpbestuur Vooruit I*, 12.11.1914.
39. *Verslag Hulpbestuur Vooruit I*, 19.11.1914.
40. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 52.
A. Despretz, *In Vooruit Nr 3 ...*, p. 33-35.
Vooruit werd officieel geregistreerd op 21.09.1886 als "Vooruit Nr 1".
Wanneer in 1886 een lokaal werd aangekocht en heringericht in de Chartreuzenstraat (Kartuizerlaan), kreeg deze vestiging de naam "Vooruit Nr 2". De gebouwen die sedert 1887 op de Nijverheidsboulevard (Nieuwe Vaart) werden opgetrokken, vormden "Vooruit Nr 3".
41. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 53-56. (De zes stralen waren een verschrijving voor zestien).
42. L. Forrer, *Biographical Dictionary ...*, dl. VI, p. 518-519.
43. Andere mogelijke beeldhouwers zijn :
- Alf. Mest, Houtlei, 21, Gent.
- B. Maes, Holstraat, 57, Gent.
Zie hierover : A. Despretz, *In Vooruit Nr 3 ...*, p. 39-41.
44. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 60-61.
45. *Verslagboek Balnearraad Vooruit I*, 29.10.1921 ; 05.11.1921.
46. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 62-64.
47. *Vooruit*, 07.01.1922 ; 30.03.1922.
48. A. Van Meenen, *Versameling...*, p. 18-19 ; 24-25.
Juli 1882 : "Gezien de uitbetaling van den aasel in kartonnen kaarten zal geschieden, worden de leden verzocht voor dezelfde goed zorg te dragen. Krachtens reglement zijn gescheurde, geplooidde of beschadigde kaarten ongeldig." *Verslagboek Vooruit I*, 12.10.1883 : "de control der kartonne kaarten wordt verschoven tot wanneer de kies exam gedaan syn."
49. *Verslagboek Vooruit I*, 15.02.1884.
50. *Verslagboek Vooruit I*, 18.01.1884 ; 15.02.1884.
51. *Verslagboek Vooruit I*, 18.04.1884.

52. *Verslagboek Vooruit I*, 15.02.1884 ; 11.04.1884 ; 23.05.1884.
53. *Verslagboek Vooruit I*, 04.07.1884 ; 22.08.1884.
54. *Verslagboek Vooruit I*, 27.03.1885.
55. *Verslagboek Vooruit I*, 02.03.1888 ; 15.06.1888.
56. L. Bertrand, *Histoire ...*, dl. 2, p. 671.
57. *Vooruit*, 07.09.1888.
58. *Verslagboek Vooruit I*, 14.12.1888.
Millio : bedoeld wordt Milio, pseudoniem van Eduard Scaute-
mans (1858-1928), gewezen briefdrager en opsteller van
Vooruit. Zie over hem : *Het Blad Vooruit ...*, p. 45.
59. *Verslagboek Vooruit I*, 25.01.1894.
60. A. Van Heenen, *Verzameling ...*, p. 139.
- 60bis. Ze werd ons gesignaleerd door W. Verboven uit Antwerpen
en door A. De Louker uit Lint.
61. *Verslagboek Vooruit I*, 04.04.1895 ; 24.05.1895.
62. A. Van Heenen, *Verzameling ...*, p. 200.
63. L. Bertrand, *Histoire ...*, dl. 2, p. 82.
64. *Vooruit*, 02.08.1914.
65. S. De Lombaert, *De Samenwerkende ...*
66. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 69-71.
67. R. Ladrière, *Beknopte Muntengeschiedenis ...*, p. 45-46.
68. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 13.08.1914.
A. Keller & W. Ouchkoff, *Le papier-monnaie ...*, p. 15,
nr. 228.
C. Gilleman, *Monnaies de nécessité ...*, p. 231.
69. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 20.08.1914.
70. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 27.08.1914.
71. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 06.08.1914 ; 13.08.1914 ;
20.08.1914 ; 27.08.1914 ; 03.09.1914.
72. *Vooruit*, 02.08.1914.
Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I, 06.08.1914 ; 27.08.1914.
10.09.1914 : "Gewoonlijk werd er door de kaartjesdragers
ruimschoots 4.000 vijf frankstukken ontvangen, verleden Zon-
dag had men er met moeite 150. Wat meer in Woensdag ging
men naar de Nationale Bank om basmunt te vragen en men kon
enkel 40 frank enkele eens bekomen".
73. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 10.09.1914.
74. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 77-78.
75. *Verslagboek Beheerraad Vooruit I*, 12.02.1912.
76. *Verslagboek Beheerraad Vooruit I*, 19.02.1912.
77. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 73-74.
78. A. Despretz, *Het huisgeld ...*, p. 105-106.
79. In Gent bestond er in 1912 geen Casinohotel. Wel een Café
Avenue du Casino, opengehouden door P. Van Bever, Annon-
ciadenstraat, 2.

80. *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I*, 04.05.1912 ; 25.06.1912 ; 20.07.1912 ; 10.08.1914.
81. J. Lippeus, *Jozef Condré ...*, p. 91 ; nr. 8.
Nadere gegevens werden ons door Germain Reels, Ere-Schepen van de Stad Gent en Ere-Directeur-Generaal van de Coöperatief, meegedeeld.

B. BIBLIOGRAFIE

- Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging (A.M.S.A.B.) - Gent :
 - E-C 1 : *Verslagboek Vooruit I* (05.10.1883 - 25.09.1885)
 - E-C 1 : *Verslagboek Vooruit I* (02.10.1885 - 01.07.1887)
 - E-C 1 : *Verslagboek Vooruit I* (08.07.1887 - 09.05.1890)
 - E-D 7 : *Verslagboek Vooruit I* (24.11.1892 - 21.11.1895)
 - E-D 7 : *Verslagboek Gerantszitting Vooruit I* (24.09.1910 - 23.11.1912)
 - E-D 7 : *Verslagboek Hulpbestuur Vooruit I* (22.08.1912 - 31.12.1914)
 - E-D 7 : *Verslagboek Beheerraad Vooruit I* (23.03.1918 - 10.12.1921)
- AVANTI, *Een terugblik - Bijdrage tot de geschiedenis der Gentse arbeidersbeweging*, tweede druk, Gent, 1930.
- L. BERTRAND, *Histoire de La coopération en Belgique*. Brussel, 1902-1904.
- *Het Blad Vooruit*. *Ontstaan. Groei. Technisch aspect*, Gent z.d. (1951).
- S. DE LOMBAERT, *De Samenwerkende Maatschappij Vooruit - "Het" model van een Coöperatieve*, in *Jaarboek Numismatica Heusden-Zolder*, 1981.
- A. DESPREIZ, *Het Huigeld van de Gentse S.M.Vooruit Nr. 1*, Gent, 1982.
- A. DESPREIZ, *In Vooruit Nr 3 startte de kolenhandel van de Gentse S.M. Vooruit Nr 1*, in *De Draeke*, Jg. 7, Vol. 2, 15.12.1983, p. 33-43.
- *Dubbele Wegwijzer der Stad Gent en der Provincie Oost-Vlaanderen*, Gent, 1884.
- E.V.J.B., *Antoine Fisch, graveur en médailles*, in *Revue Belge de Numismatique*, 1892, p. 468-469.
- L. FORRER, *Biographical Dictionary of Medallists*, New-York, 1904-1930, herdruk 1970.
- C. GILLEMAN, *Monnaies de nécessité et bons de caisse de la ville de Gand 1914-1919*, in *Revue Belge de Numismatique*, 1919, p. 230-250, pl. 11.
- F. WARDYNS, *Hulde aan Vooruit ten gelegenheid van zijn 25-jarig jubelfeest 1881-1906*, z.d.

- A. KELLER & W. QUACKOFF, *Le papier-monnaie belge de nécessité de la guerre 1914-1918*, Antwerpen, 1952, vertaling R. De Martelaers & J. Mertens.
- R. LADRIERE, *Beknopte Muntengeschiedenis der Stad Gent*, Gent, 1933.
- J. LIPPENS, *Josef Cantré 1880-1957*, in *Tijdschrift voor Numismatiek*, F.G.M.P., Vol. XXVII, 1977, nr. 3, p. 88-92.
- QUERCUS, *Une Coopérative Ouvrière. Le "Vooruit" de Gand*, in *Le Monde Illustré*, 39e Année, avril 1895, fasc. 1984, p. 214-218, fasc. 1895, p. 227-231.
- "De Toekomst" diverse nummers.
- A. Van HEENEN, "Samenwerkende Maatschappij Vooruit nr 1. Verzameling van zesmaandelijksche en jaarlijksche Mededelingen, verslagen en rekeningen van af het jaar der stichting tot en met het boekjaar 1922-1923", Gent 1925.
- "Vooruit" diverse nummers.

André DESPRETZ